

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

На правах рукопису

РАЙКІВСЬКИЙ
Ігор Ярославович

Українська соціал-демократична партія /1918-1939 рр./

Спеціальність 07.00.01 - Історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів - 1996

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника /м. Івано-Франківськ/

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор О.Ю. Карпенко

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор К.К. Кондратюк
кандидат історичних наук, доцент В.Є. Голубко

Провідна організація - Волинський державний університет ім. Л. Українки

Захист відбудеться "30" квітня 1996 р. о 15⁰⁰ годині на засіданні
Спеціалізованої вченої ради Д.04.09.01 в Інституті українознавства ім.
І.Крип'якевича НАН України /290026, м. Львів, вул. Козельницька, 4/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту українознавства ім.
І.Крип'якевича НАН України.

Автореферат розіслано "29" березня 1996 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

Ф.І. Стеблій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАЦІ

Помітне місце у загальноєвропейському політичному процесі кінця XIX - першої половини XX ст. займав соціал-демократичний рух, який переломлювався на західноукраїнське суспільно-політичне життя через діяльність Української соціал-демократичної партії (УСДП), що виникла на початку оформлення партійної структури українського політичного руху. Історія УСДП, пов'язана з боротьбою українського робітництва за свої національні і соціальні права, викликає інтерес науковців з метою відтворення об'єктивної картини політичного процесу в Україні.

Дослідження історії УСДП важливе й тому, що поглиблює зацікавленість політиків, широких кіл громадськості соціал-демократією, яка нагромадила досвід здійснення соціальних реформ та сприяла зростанню добробуту і соціальної захищеності бідних верств у ряді країн Заходу. На політичній арені України відновлено соціал-демократичні партії, котрі за умов економічної кризи і посилення соціального фактору мають перспективи перетворитися у впливову силу¹. Отже, наукова та суспільно-політична актуальність спонукали вибір теми для дисертаційної роботи.

Предметом дослідження є політична, організаційна, профспілкова і культурно-освітня діяльність УСДП в контексті суспільно-політичних відносин у Західній Україні.

Хронологічні рамки: нижня межа - національні революції 1918 р. в Європі, у т. ч. Листопадова національно-демократична революція на західноукраїнських землях, що збігається з початком польсько-українського збройного конфлікту, внаслідок якого ці землі опинилися під польською окупацією; верхню межу становить початок Другої світової війни у вересні 1939 р., яка привела до припинення діяльності УСДП.

Обрана тема привертала увагу дослідників. Перші спроби дослідження історії УСДП у міжвоєнний період, поряд з іншими суспільно-політичними проблемами, робилися в 20-30-х роках. Деякі з них здійснили самі діячі УСДП, зрозуміло, висвітлюючи питання з

¹ Попович М. Соціал-демократія - політичне майбутнє України // Вісті з України.- 1994.- 13-19 січ.

партійних позицій². Окремі аспекти теми аналізували автори, які брали безпосередню участь у політичному житті й не були симпатиками партії³. Сучасники трактували події, виходячи з власних ідейно-політичних міркувань, їх роботи, хоч і містять цінний фактичний матеріал, не позбавлені суб'єктивізму.

Радянські історики 20-30-х років у працях, переважно пропагандистсько-публіцистичного характеру, лише торкалися побіжно окремих аспектів діяльності УСДП⁴. Певну наукову вартість має робота Ю.Тютюника, в якій висловлена концепція, що УСДП у 1923-1924 рр., визнаючи радянську платформу, не належала до Комінтерну і була єдиною масовою партією Західної України⁵.

Дослідження історії української соціал-демократії на основі архівних джерел започаткувала післявоєнна радянська історіографія періоду т. зв. хрущовської "відлиги". Вперше в українській історіографії у 1958 р. відомий дослідник історії робітничого руху на західноукраїнських землях М.М.Кравець присвятив статтю аналізу політики УСДП у 1920-1924 рр. Автор слушно зазначав, що ліворадикальна еволюція УСДП відбулась під тиском прокомуністичних елементів⁶. Пізніше він частково розкрив питання про взаємини між комуністами і УСДП в робітничому русі⁷.

² Ганкевич Л. З минулого нашої партії /Матеріали до історії УСДП/ // Календар "Вперед": 1920. - Львів, 1920. - С. 17-34; Темницький В. Микола Ганкевич. - Львів, 1932 та ін.

³ Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. - Відень, 1922; Літній С. "Вперед" чи назад в багно соціал-угоди?. - Львів, 1926; Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. - Львів, 1934; його ж. Хто винен? З історії комуністичного руху та його помічників. - Львів, 1936 та ін.

⁴ Дрохобицкий М. Украинская социал-демократическая партия // Политические партии в Польше, Зап. Белоруссии и Зап. Украине. - Минск, 1935. - С. 323-325; Левицкий М. Західня Україна (Короткий економічно-політичний огляд). - Харків, 1928 та ін.

⁵ Тютюник Ю. Нариси Західньої України. З додатком статті М.Луцкевича. - Катеринослав, 1926.

⁶ Кравець М.М. До характеристики УСДП у Західній Україні (1920-1924 рр.) // Укр. іст. журн. - 1958. - № 1. - С. 84-91.

⁷ Кравець М.М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921-1939 рр. - К., 1959; його ж. Вони боролись за возз'єднання. - Львів, 1968.

О.Ю.Карпенко висловив думку, що східногалицькі комуністи вплинули на полівіння рядових членів УСДП з 1921 р., яке завершив VI з'їзд⁸. Він та П.І.Арсенич визначили опозиційний характер програми і поміркованість тактики Селянсько-робітничого союзу в 1919 р. під впливом соціал-демократів⁹. П.Яцків показав вплив східногалицьких комуністів на ліворадикальну еволюцію УСДП¹⁰. Т.В.Бернацек і М.Й.Зільберман розглянули відкритий перехід парламентського представництва УСДП на комуністичні позиції в 1924 р.¹¹ Дослідники історії Компартії Західної України у своїх працях акцентували увагу на питаннях оформлення ліворадикального курсу УСДП, що переплітаються з діяльністю комуністів¹². Ю.Ю.Сливка розширив рамки дослідження діяльності УСДП, з'ясував політику соціал-демократії в боротьбі за вирішення східногалицького питання. Підкреслювалося, що переломним етапом становлення УСДП на революційні позиції стала нарада в січні 1922 р.¹³ Ряд дослідників суспільно-політичного життя краю частково розглядали діяльність УСДП¹⁴. У 1985-1991 рр. науковці

⁸ Карпенко О.Ю. До питання про виникнення і організаційне оформлення Комуністичної партії Східної Галичини (1919-1923 рр.) // З історії західноукраїнських земель. - К., 1957. - Вип. 2. - С. 163-190.

⁹ Карпенко О.Ю. Боротьба робітничого класу Східної Галичини проти влади української буржуазії під час існування ЗУНР // З історії західноукраїнських земель. - К., 1958. - Вип. 3. - С. 69-96; Арсенич П. Діяльність Селянсько-робітничого союзу в м. Станіславі в 1919 р. // Арх. України. - 1968. - № 2. - С. 66-74.

¹⁰ Яцків П. Боротьба КПСГ за єдність дій політичних організацій робітничого класу в 1921-1923 рр. // У боротьбі за маси. - К., 1966.

¹¹ Бернацек Т.В. Парламентська діяльність КПЗУ. 1922-1927 // Укр. іст. журн. - 1967. - № 1. - С. 70-78; Зільберман М.Й. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924-1928 рр.). - Львів, 1968.

¹² Галушко Є.М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919-1928 рр. - Львів, 1965; Панчук М.І. Боротьба КПЗУ за ідейне й організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси. - К., 1982 та ін.

¹³ Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. - К., 1973; його ж. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). - Львів, 1985.

¹⁴ Макаручук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. - Львов, 1983;

розкутіше аналізували суспільно-політичну ситуацію в Західній Україні. Зросла увага й до вивчення проблеми історичного минулого соціал-демократії¹⁵.

Загалом радянська історіографія нагромадила певний матеріал з історії УСДП, торкалась окремих аспектів теми. Однак тотальна заідеологізованість не дала змоги об'єктивно і науково неупереджено підійти до вивчення діяльності УСДП. Партію трактували як "дрібнобуржуазну", опортуністичну, що гальмує розвиток революційного руху. Характерно, що в поле зору дослідників, насамперед, потрапила УСДП у період, коли вона перейшла на ліворадикальні позиції.

Після 1991 р. у вітчизняній історіографії настає етап концептуального переосмислення історії України, намагання по-новому, об'єктивніше розкрити політичні процеси. Зокрема, М.М.Швагуляк торкався аспекту участі УСДП в спробах політичної консолідації українського національного руху¹⁶. М.В.Кугутяк простежив зміну партійної позиції в зв'язку з подіями на Наддніпрянщині¹⁷. О.Ю.Зайцев вказав на участь УСДП у виборчих акціях до польського парламенту¹⁸. Окремі моменти з історії УСДП зустрічаємо в інших працях¹⁹.

Олексюк М.М. Прогресивна преса Західної України в боротьбі на захист СРСР (20-30-і роки). - К., 1973 та ін.

¹⁵ Васюта І.К. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні. 1921-1939. - Львів, 1988; Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. - К., 1989; Політичні партії Західної України. - Львів, 1991 та ін.

¹⁶ Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки НТШ. - Львів, 1991. - Т. ССХІІ. - С. 111-145; його ж. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919-1939 рр.) // Сучасність. - 1994. - № 2 та ін.

¹⁷ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст.- 1939). - Івано-Франківськ, 1993; його ж. Голодомор 1933-го і Західна Україна. - Івано-Франківськ, 1994.

¹⁸ Зайцев О.Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939 рр.) // Укр. іст. журн. - 1993. - № 1. - С. 72-84.

¹⁹ Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Укр. іст. журн. - 1993. - № 1. - С. 16-29; Кондратюк В.О., Зайцев О.Ю. Україна в 20-30-х рр. ХХ століття. - Львів, 1993 та ін.

Врахувавши відносну слабкість політичного впливу і соціалістичні переконання УСДП, історики української діаспори практично не займалися дослідженням діяльності партії, лише висвітлювали місце та роль соціал-демократів у боротьбі за українську державність в 1918-1920 рр.²⁰

У польській історіографії роботи міжвоєнного часу мали інформативно-довідковий характер. Короткі дані про УСДП (до 1925 р.) вмістила в своїй книзі А.Белціковська, котра, однак, не аналізує політичну еволюцію партії, допускає ряд фактичних огріхів²¹. Основні принципи стратегії і тактики УСДП у національному таборі наприкінці 20-х років визначив М.Фелінський²².

Повоєнна польська історіографія (1945-1988 рр.) розробляла українське питання в міжвоєнній Польщі. Так, Є.Гольцер відобразив контури політичного курсу УСДП, хоча і допускав неточності²³. Я.Радзейовський і М.Папежинська-Турек дослідили ідейно-політичну еволюцію кількох депутатів українського клубу в сеймі на платформу прокомуністичної УСДП²⁴. Я.Томіцький відобразив тенденцію до зближення УСДП з польськими соціалістами на рубежі 20-30-х років²⁵. Історичне минуле української соціал-демократії цікавило й інших авторів²⁶. Польські дослідники менш заідеологізовано підійшли до аналізу історії УСДП, ніж вітчизняні, що пояснюється, в першу чергу, слабшим ідеологічним тиском. Все ж УСДП характеризувалася переважно з позицій Компартії Польщі.

²⁰ Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 рр. - Філадельфія, 1956; Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. - Рим, 1989 та ін.

²¹ Bełcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. - Warszawa, 1925.

²² Feliński M. Ukraińcy w Polsce odrodzonej. - Warszawa, 1931.

²³ Holzer J. Mozaika polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej. - Warszawa, 1974.

²⁴ Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy. 1919-1929. Węzłowe problemy ideologiczne. - Kraków, 1976; Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. 1922-1926. - Kraków, 1979.

²⁵ Tomicki J. Partie socjalistyczne mniejszości narodowych na progu lat trzydziestych // Dzieje najnowsze. - 1980. - № 3.

²⁶ Biernacek T. Działalność parlamentarna Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy w latach 1924-1927. - Zielona Góra, 1983; Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890-1919. - Warszawa, 1983 та ін.

У сучасній польській історіографії намітилась тенденція до подолання комуністичних догм та апологетики польського урядового курсу щодо українців. Р.Тожецький розглянув загальні риси поширення соціальної бази УСДП у 20-і роки²⁷. Найбільшу увагу на УСДП звернув Є.Коко, який у статті 1993 р.²⁸ спробував дати нарис політики партії з 1918 до 1939 рр., відніс УСДП до лівого крила українського соціалістичного руху. Однак робота написана, в основному, на матеріалах партійної преси і мемуарів.

Таким чином, діяльність УСДП вивчена недостатньо, через призму ідеологічних стереотипів, а період 1925-1939 рр. взагалі майже не досліджувався.

Мета дисертації - проаналізувати:

- місце УСДП в суспільно-політичному житті Західної України, її роль у розвитку українського національного руху;
- політичну еволюцію партії, зміну ставлення до УСРР і проблеми консолідації національно-державницьких сил;
- основні напрямки діяльності УСДП;
- зв'язки УСДП з іншими політичними партіями, а також із соціалістичним і комуністичним рухом.

Джерельну базу дослідження склали насамперед неопубліковані документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (м. Київ), Центрального державного історичного архіву України у Львові, державних архівів Львівської та Івано-Франківської областей, а також Архіву нових актів у Варшаві і державного архіву в Перемишлі (Республіка Польща). Усі архівні матеріали можна поділити на кілька груп: 1) документи УСДП, перш за все, протоколи з'їздів, нарад, засідань управи, соціалістичної фракції Українського сеймового клубу і осередку УСДП на Волині, Холмщині, Поліссі і Підляшші; програма і статут, резолюції, відозви, заяви, звернення; інтерпеляції послів УСДП у польському сеймі; приватна кореспонденція лідерів партії. На жаль, не виявлено протоколів з'їздів у 1934 і 1937 рр., засідань Центрального Комітету УСДП з 1928 р.; 2) офіційні документи владних структур, зокрема, розпорядження та звіти органів польської державної влади про нагляд за суспільно-політичним рухом, окремі

²⁷ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. - Kraków, 1989.

²⁸ Koko E. Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918-1939) // Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Z. 103. - Kraków, 1993. - S. 125-141.

поліцейські донесення про внутрішньопартійне життя в УСДП; матеріали щодо конфіскацій друкованих видань; 3) документи і матеріали інших політичних партій і рухів, що мали зв'язки з УСДП.

Крім того, використано: 1) документальні публікації, що відносяться, як правило, до зближення УСДП з комуністичним рухом²⁹; 2) видавничу продукцію самої УСДП - програмні документи і матеріали, праці партійних діячів³⁰; 3) мемуарна література: спогади відомих політичних діячів А.Чернецького, Л.Цегельського, І.Макуха, М.Теслюка, І.Мазепи та ін.³¹; 4) преса і періодика УСДП - газети "Вперед", "Наша мета", "Боротьба", "Земля і воля", "Професійний вістник", "Робітничий голос" та ін., календарі³². Значний матеріал взято з західноукраїнських газет "Діло", "Громадський голос", "Наша правда", "Республіка", видань Української соціал-демократичної робітничої партії з Наддніпрянщини ("Робітнича газета", "Соціалістична думка"), польських соціалістів ("Robotnik") та ін., а також з польських журналів міжвоєнного двадцятиріччя "Sprawy narodowościowe" і "Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych".

На захист виносяться такі основні положення дисертації:

1. УСДП розгорнула діяльність у лівоцентристському спектрі національно-державницького табору Західної України. Вона ставила за мету утвердження незалежної соборної Української соціалістичної держави, намагалася поєднати національну ідею з марксизмом.

²⁹ Під прапором Жовтня. (1921-1928). Документи й матеріали. - Т. 2 - Львів, 1964; 3 історії революційного руху у Львові. 1917-1939. Документи і матеріали. - Львів, 1957; Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. - Т. 2. - (Б.м.), 1983 та ін.

³⁰ Звіт з Партійної Конференції Української Соціал-Демократичної Партії Зах. Обл. УНР, яка відбулася дня 28 і 29 марта 1919 р. в Станіславові. - Дрогобич, 1919; Статут культурно-освітнього товариства українських робітників "Робітнича громада" у Львові. - Львів, 1925; Старосольський В. Теорія нації. - Відень, 1922 та ін.

³¹ Чернецький А. Спомини з мого життя. - Лондон, 1964; Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. - Нью-Йорк - Філадельфія, 1960; Макух І. На народній службі. - Дітройт, 1958; Теслюк М.М. У боротьбі за возз'єднання. Сторінки спогадів. - Львів, 1988; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. - Прага, 1942. - Т. I, II; 1943. - Т. III.

³² Малий календарик "Вперед": 1920. - Львів, 1920; Підручний календарик "Вперед": 1921. - Львів, 1921; Календарик "Вперед". - Львів, 1922.

2. В період української революції УСДП обстоювала державну незалежність і соборність України. Поразка національно-визвольних змагань, посилення польського окупаційного режиму, а з іншого боку - наявність української державності (хоча й ілюзорної) в особі УСРР, українізація спричинили політичну еволюцію УСДП, яка під тиском КПСГ відійшла до комуністичного табору (1923-1924 рр.). Відновлена УСДП з 1928 р. діяла на лівому крилі українського соціалістичного руху.

3. УСДП послідовно виступала проти польської влади в Західній Україні, засудила політику "нормалізації". Взаємодії УСДП з ППС заважали розбіжності в національному питанні.

4. Після січня 1919 р. УСДП перейшла в опозицію до уряду ЗУНР, підтримувала соціалістичний уряд Директорії. У 20-і роки вона бачила вирішення українського питання в орієнтації на радянську Україну, з 1922 до 1924 року - шляхом злуки з нею західноукраїнських земель. Радянофільські ілюзії УСДП остаточно розвіяв наступ проти українства в УСРР.

5. Пріоритет національної ідеї над соціальною був основою для зближення УСДП з партіями національно-державницького табору. Стабільній співпраці перешкоджали промарксистське доктринерство УСДП, відцентрові тенденції серед різних груп, особисті амбіції лідерів партій.

6. Вузька соціальна база (за браком національно свідомого робітництва), ідеологічний догматизм зумовили відносну організаційну слабкість партії. Кульмінаційного рівня у поширенні впливу на маси УСДП досягла, перебуваючи на ліворадикальних позиціях. Тенденція до посилення правої частини в українському політичному спектрі у 1930-і р. різко послабила УСДП.

В основу дослідження покладено **принципи** об'єктивності й історизму, **методи** ретроспекції, порівняльного аналізу, узагальнення й синтезу однотипних фактів.

Наукова новизна роботи полягає у спробі дослідити історію УСДП на тлі суспільно-політичного життя Західної України в 1918-1939 рр. Дисертант розширив джерельну базу, урахував здобутки вітчизняної і зарубіжної фахової літератури, що дало змогу по-новому висвітлити розвиток українського соціал-демократичного руху. Матеріали і висновки дисертації можуть бути використані для розробки науково обгрунтованої історії суспільно-політичного процесу на

західноукраїнських землях, партійними і державними структурами в сучасному політичному житті, а також у науково-педагогічній практиці.

Основні положення дисертаційної роботи були **апробовані** на кафедрі історії України Прикарпатського університету ім.В.Стефаника, в опублікованих працях, на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, зокрема, "Політична думка в Україні: минуле і сучасність" (лютий 1993 р., м. Київ); "Національно-визвольна боротьба українського народу у ХХ ст.", до 125-річчя "Просвіти" (грудень 1993 р., м. Львів); 75-річчя ЗУНР (листопад 1993 р., м. Івано-Франківськ), 50-річчя від часу смерті митрополита А.Шептицького (листопад 1994 р., м. Івано-Франківськ).

Структура дисертації побудована за хронологічно-проблемним принципом. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обгрунтовано актуальність і хронологічні рамки дослідження, міститься аналіз стану наукової розробки теми та огляд використаних джерел, визначено мету, завдання, наукову новизну і практичне значення роботи.

Перший розділ "УСДП і національно-визвольні змагання 1918-1920 рр." присвячений аналізу місця і ролі партії в українській революції. Він відкривається коротким аналізом платформи УСДП з 1899 до 1918 рр. УСДП діяла на лівому крилі українського політичного спектру в Австро-Угорській імперії і, водночас, була фактично національною секцією Соціал-демократичної робітничої партії Австрії. Вона, реформістська партія соціалістичного напрямку, обстоювала утвердження незалежної Української держави і поширювала вплив на український пролетаріат.

З розпадом Австро-Угорщини в 1918 р. соціал-демократія була політичною силою, яка виступала принциповим і безумовним прибічником воз'єднання всіх українських земель у незалежній державі. УСДП співпрацювала з іншими українськими партіями у Листопадовій 1918 р. національно-демократичній революції. Незважаючи на ідейні розбіжності з проводом Української національної ради (УНРади), вона підтримала утворення ЗУНР. У процесі формування органів влади партія виявила поступливість і компроміс. Зокрема, А.Чернецький став державним секретарем праці і суспільної

опіки в першому уряді ЗУНР, а С. Вітик очолив Дрогобицьку повітову УНРаду. Останній був головою Трудового Конгресу в січні 1919 р., який ратифікував злуку ЗУНР і УНР.

У зв'язку з проголошенням злуки обох частин держави і соціалістичною орієнтацією Директорії УСДП зайняла опозиційне становище до УНРади і Державного секретаріату ЗОУНР, ставила вимогу створення єдиного соціалістичного уряду в Україні. Крайова конференція УСДП 28-29 березня 1919 р. у Станіславі вимагала проведення соціалістичних реформ. На міжнародній арені партія підкреслювала безперспективність орієнтації на "буржуазну" Антанту, виступала за підписання мирної угоди УНР з радянською Росією. Вона загалом критично ставилась до більшовизму. "Большевики грізні нам з двох сторін, ... соціальної і національної", - заявила газета УСДП "Наша мета" (25 лютого 1919 р.). УСДП проголошувала потребу консолідації національно-державницьких сил для боротьби з польською агресією і засудила революційні виступи проти уряду ЗОУНР.

Соціал-демократи були серед організаторів Селянсько-робітничого союзу (СРС) - легальної опозиційної до уряду організації. Аналіз засідання конференції повітових представників Союзу, яка відбулася 16 лютого 1919 р. та ухвалила програму і статут, показує, що СРС створено як національну політичну організацію українського селянства і робітництва. Навколо нього гуртувались ліві елементи: як помірковані, так і ультрареволюційні, включаючи комуністів. Національно-соціалістична платформа СРС обстоювала встановлення Української соціалістичної держави. Все ж організація не мала чіткої стратегії і тактики. Показано зростання ролі соціального фактора в діяльності СРС. УСДП використовувала СРС для політичного тиску на уряд ЗОУНР, щоб мирним шляхом домогтись здійснення своїх постулатів. Поміркована лінія соціал-демократів перемогла на Селянсько-робітничому з'їзді 30-31 березня 1919 р. в Станіславі.

Після окупації ЗОУНР Польщею УСДП підтримувала політику соціалістичного уряду Директорії, створеного в квітні 1919 р. Його членами в 1919-1920 рр. були В. Темницький, О. Безпалко, В. Старосольський і С. Вітик. У тимчасовій столиці УНР Кам'янці-Подільському УСДП прагнула ліквідації влади Є. Петрушевича, об'єднання обох українських урядів і армій, а тому вступила у вкрай гостру міжпартійну боротьбу з політичним проводом ЗОУНР. Ця боротьба за умов погіршення зовнішньополітичної ситуації перейшла межі об'єктивності й етики.

Враховавши остаточне розмежування між урядами УНР і ЗУНР, що настало після угоди УГА з А. Денікіним, а також орієнтацію Є. Петрушевича на Антанту, УСДП відмежувалася від галицьких правлячих кіл і навіть підтримала курс С. Петлюри на польсько-українське зближення (1919 р.), але в той же час різко засудила Варшавську угоду (1920 р.), за якою західноукраїнські землі відходили до складу Польщі.

УСДП першою з галицьких партій пішла на зближення з ідейно близькою в Наддніпрянській Україні - Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП). 10-12 січня 1919 р. VI конгрес УСДРП у Києві прийняв резолюцію про об'єднання української соціал-демократії. Однак цей процес не був завершений через несприятливі зовнішні обставини. УСДП ще з кінця жовтня 1918 р. розірвала будь-які стосунки з польськими соціалістами, які стали на бік політики анексії східногалицьких територій Польською державою.

Вплив УСДП на маси активізувало загальне полівиння суспільно-політичних настроїв у ЗОУНР. Найбільш сильні позиції партія мала у Станіславі і Дрогобицько-Бориславському нафтовому районі. Як визнав націонал-демократ Л. Цегельський, соціал-демократи "тримали нафтовий район у своїй силі".

Разом з тим, частина УСДП, яка опинилася на окупованих землях, була єдиною політичною силою, що стала на захист інтересів українського народу. Центральний провід УСДП, залишившись у Львові, організував при підтримці УСДРП видавництво своєї преси.

Військово-поліційний терор після падіння ЗОУНР фактично припинив організаційну роботу УСДП, яка почала відновлюватися лише з початку 1920 р. Перша професійна конференція УСДП 10 січня 1920 р. у Львові закликала до утворення самостійних професійних організацій українського робітництва.

Рубіжною подією в діяльності партії стала конференція 27-28 березня 1920 р. у Львові, на котрій УСДП, зневірившись в концепціях С. Петлюри та Є. Петрушевича, вперше запропонувала створити "єдиний український соціалістичний фронт". Згідно з рішенням конференції, соціал-демократи А. Чернецький, П. Буняк, Л. Ганкевич і С. Пашкевич 30 березня подали заяву про вихід з УНРади ЗУНР, а з іншого боку - 4 квітня В. Старосольський вийшов з уряду УНР. Липнева конференція УСДП 1920 р. чітко продемонструвала відсутність політичної стратегії керівництва, посилення на низовому рівні ліворадикальних ідей. Партія першою пішла на відкритий розрив з іншими національними

політичними організаціями, вона не змогла до кінця виявити державницький підхід у розв'язанні національного і соціального питання.

У другому розділі "Ліворадикальна еволюція УСДП (вересень 1920-1924 рр.)" аналізується процес політичної еволюції УСДП. У протиставленні двох концепцій визвольної боротьби - національного і пролетарського "фронту" - партія не мала чіткої політичної платформи і, за влучним висловом М.Лозинського, перебувала "між Антантою і більшовизмом".

УСДП стала на платформу негатиї щодо польського окупаційного режиму, зокрема, бойкотувала парламентські вибори 1922 р. в Східній Галичині.

Українські соціал-демократи взялися за відродження політичної, профспілкової і культурно-освітньої діяльності. В українських визвольних змаганнях УСДП захищала класовий принцип. Секретар УСДП І. Квасниця в 1921 р. стверджував, що "національну державу бажає український пролетаріат збудувати власними силами... Наш союзник - це міжнародний соціалістичний пролетаріат". Така політика партії зазнала критики як національно-державницького, так і комуністичного табору. Просвітницьку діяльність УСДП надто ідеологізувала, хоча й будувала на виразно національній платформі, співпрацювала з "Просвітою". Водночас культурно-освітня конференція УСДП 5-6 червня 1921 р. у Львові спонукала до відновлення робітничих товариств "Воля" і "Українська бібліотека ім. І.Франка". Загалом УСДП до кінця 1921 р. відновила ідейно-організаційний вплив на маси. За даними ЦК КПСГ, партія мала понад 3 тис. членів і до 20 тис. чол. в організаціях, що підтримували соціал-демократів.

В нових умовах, з посиленням польського окупаційного режиму, УСДП пішла шляхом пошуку нової орієнтації. Формальне існування української державності - УСРР, і особливо політика українізації, що стала привабливим контрастом до нищення українства у Польщі, поширювали радянське настрої. Симпатії радянської України почали масово вступати до УСДП і, як визнав радикал М.Стахів, "здобули в ній більшість".

Під тиском знизу УСДП стала на пробільшовицькі позиції, орієнтуючись на радянську Україну, в якій бачила основу для здійснення своєї мети - будівництва незалежної соборної Української соціалістичної держави. Орієнтація УСДП на УСРР, спричинена національною політикою, поступово переросла в підтримку радянської

влади. УСДП орієнтувалася на політику ВКП(б) і КП(б)У в розв'язанні українського питання. Витоки прорадянської орієнтації УСДП А.Чернецький слушно вбачав у тому, що соціал-демократи, які "вивчали соціалізм зі західноєвропейських джерел", "не знали психіки московських більшовиків".

Переломним моментом політичної еволюції УСДП стала нарада 14-15 січня 1922 р. у Львові, на якій партія вперше офіційно поставила вимогу возз'єднання всіх західноукраїнських земель з УСРР і утворення "об'єднаної суверенної робітничо-селянської України". Водночас, делегати одноголосно заявляли, що сучасна радянська Україна не була "повним завершенням наших змагань і кличів". Розмежування в Головній управі УСДП на ґрунті ставлення до політики більшовиків призвело у другій половині травня 1922 р. до розколу. Приводом до нього стали фінансові суперечки. Розкол керівництва був ініційований львівською робітничою радою УСДП (голова - А.Чернецький), яка у резолюції 12 травня 1922 р. висловила невдоволення, що "Головна управа УСДП розбіжна в думках між собою і тому не може як слід працювати". Ліве крило на чолі з А.Чернецьким, М.Парфановичем та І.Кушніром, що схилилося до пріоритету соціально-класового над національним, усунуло з управи більш поміркованих діячів "правиці" - голову партії Л.Ганкевича, П.Буняка й І. Квасницю. Відомі і заслужені в минулому керівники В.Темницький, В.Старосольський, О.Безпалко, С.Вітик та ін. з різних причин практично опинилися поза УСДП. Політична еволюція вела до зближення з комуністичним табором, про що, зокрема, засвідчили переговори І.Вишенського від імені УСДП у листопаді 1921 р. з виконкомом III, Комуністичного Інтернаціоналу. УСДП як партія європейського соціал-демократичного напрямку вступила у стадію глибокої ідейної та організаційної кризи.

Орієнтацією УСДП на соборність навколо радянської України вирішила скористатися нелегальна Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ, з 1923 р. - Компартія Західної України (КПЗУ)). УСДП створювала національні організації, а КПСГ - інтернаціональні, однак платформи обох партій збігались у національному питанні. Комуністи - "васильківці", здійснюючи тактику єдиного робітничого фронту, почали проникати в соціал-демократичні організації (з 1921 р.) й оволодівати керівними структурами. Після розколу в управі УСДП на нараді представників 13 місцевих партійних осередків 12 липня 1922 р. КПСГ розгорнула акцію щодо відкритого опанування партії, яку

підтримала, в свою чергу, листопадова 1922 р. нарада Закордонного бюро допомоги КПСГ при ЦК КП(б)У. У той же час боротьба в партійному проводі, особисті амбіції керівників розбивали роботу УСДП на місцях. УСДП шукала підтримки в урядових колах УСРР. Відомо, наприклад, що І. Кушнір в липні 1922 р. під час зустрічі з дипломатичною місією УСРР у Варшаві просив надати газеті УСДП матеріальну допомогу в сумі 3 млн. 500 тис. польських марок.

Перехід УСДП в комуністичний табір, на позиції націонал-комунізму завершив VI з'їзд 18 березня 1923 р. у Львові. Робота з'їзду, а також ухвалені на ньому резолюції, Статут, проект Програми, відозва "До українських працюючих мас Східної Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя й Полісся" підтримали ліворадикальну концепцію. УСДП проголосила, що "визволення пролетаріату як із соціальної, так і національної неволі є немислимим в рамках капіталістичного устрою і ... об'єднання всіх українських земель в одну соціалістичну радянську республіку в союзі з існуючими вже соціалістичними радянськими республіками може наступити тільки після перемоги пролетаріату над буржуазією" (за голосувало 50 делегатів, проти - 2). Діячі "лівиці" увійшли до Головної управи УСДП (голова - О.Панас) під тиском знизу делегатів на з'їзді, хоч і не підтримували до кінця комуністичної ідеології.

Аналіз ідеологічних засад і практичної діяльності УСДП, партійної преси дозволяє зробити висновок, що УСДП після свого VI з'їзду фактично перетворилася в легальну прибудову КПСГ-КПЗУ. Вона посилила боротьбу з національно-демократичними партіями та Польською соціалістичною партією (ППС).

В умовах кризи українського суспільно-політичного руху після ухвали Ради послів країн Антанти від 14 березня 1923 р., яка визнала анексію Східної Галичини, простежується масове зростання числа організацій УСДП - робітничих і селянських рад, гуртків. Місцеві осередки УСДП створювалися за участю Головної управи (у т. ч. членів КПСГ В.Попеля і Б.Кузьми) та рядових комуністів. Зокрема, комуніст В. Корбутяк став ініціатором утворення дев'яти селянських рад УСДП у Коломийському і Снятинському повітах. УСДП, діючи легально, першою ще в березні 1923 р. поширила свою діяльність на всі українські землі під Польщею, почала охоплювати впливом бідніше селянство й інтелігенцію і нараховувала в своїх рядах (березень 1923 р.) 4,2 тис. членів.

Політика УСДП вплинула на еволюцію Української парламентарної репрезентації (УПР). Створена у травні 1923 р. соціалістична фракція Українського сеймового клубу скликала 17 листопада 1923 р. в Луцьку нараду, котра прийняла ухвалу про визнання програми партії і створення обласної організації УСДП Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. 9 грудня 1923 р. на розширеному засіданні Головної управи УСДП у Львові чотири депутати соцфракції стали членами, а один - заступником члена управи. Отже, соцфракція УПР стала парламентським представництвом УСДП.

Поліція спрямувала проти прокомуністичної УСДП масові репресії. 19 грудня 1923 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі постановило ліквідувати УСДП у зв'язку з "виразно комуністичним напрямком діяльності". Ліквідаційна акція відбулась 30 січня 1924 р.: проведено понад 10 тисяч обшуків і 2 тисячі арештів, було заборонено видавництво партійної преси. Під виглядом ліквідації УСДП польська влада завдала удару по українству взагалі.

На місцевому рівні далі діяли окремі організації УСДП, продовжувала існувати її парламентська фракція. Ідейно-політичні розходження привели до виходу 5 із 9 членів соцфракції (Я. Войтюк, А. Пашук, Х. Приступа, Й. Скрипа і В. Мохнюк), які 22 лютого 1924 р. заснували окремий клуб УСДП в сеймі, що послідовно обстоював лінію КПЗУ. 7 листопада чотири члени клубу (крім В. Мохнюка) вступили в Комуністичну посольську фракцію. Після розпуску УСДП ліворадикальне крило перейшло до нелегальної КПЗУ.

Спричинена поразкою національно-визвольних змагань і спроби будівництва Української держави, політична еволюція привела УСДП до виходу з національно-державницького табору. Національне визволення УСДП пов'язала із здійсненням соціалістичної революції, класовим інтернаціоналізмом та злукою західноукраїнських земель з УСРР в складі Союзу РСР, тобто партія виступила за примат соціального й інтернаціонального, що відповідало ідеям КПЗУ, Комінтерну. Це послабило єдиний фронт національно-демократичних сил, які боролися проти анексії Західної України.

Третій розділ "Діяльність УСДП в 1928-1939 рр." висвітлює етапи відновлення, політичні й ідеологічні засади, напрямки діяльності УСДП та її роль у суспільно-політичному житті краю. Пошук нових підходів до національно-визвольної боротьби після березня 1923 р. поглибив розмежування сил в українському політичному спектрі.

Ліквідація УСДП негативно вплинула на розвиток українського робітничого руху та процес дезорієнтації національно свідомого робітництва. Постає проблема відбудови УСДП на старих позиціях. Платформу УСДП в загальних рисах з'ясував І. Квасниця: "Головним завданням нашої партії є боротьба за незалежність українського робітничого руху ... на основах західноєвропейського соціалізму. Стоїмо на становищі самостійної Української Соціалістичної Республіки, а засоби, що ведуть до здійснення того ідеалу, бачимо в освідженні мас і пропаганді".

Перша спроба відновлення УСДП була здійснена лише в січні 1925 р.; коли у Львові з'явився комітет для організації Української соціалістичної партії (УСП), до якого увійшли І.Кушнір, О.Панас, А.Віхар, Й.Макарук і Й.Прокопишин. УСП, незважаючи на вихід 1 лютого партійного органу "Робітник", що знайшов певний відгук у суспільно-політичному житті, практично не активізувала організаційну діяльність.

Заходи керівництва в напрямку відбудови УСДП було продовжено через просвітницьку роботу - заснування культурно-освітнього товариства "Робітнича громада" і газети "Вперед!". Найбільшу акцію товариство організувало 21 червня 1926 р. у Дрогобичі - святкування ювілею І. Франка. Конференція "Робітничої громади" 5 березня 1927 р. у Львові стверджувала, що вже протягом першого року виникло 10 гуртків, куди вступило 570 членів. 1 червня 1926 р. під редакцією В.Кубицького вийшов у Львові перший номер щомісячної газети "Вперед!" - органу "українського соціалістичного пролетаріату". Газета обстоювала утвердження соціалістичного ідеалу, класовий підхід до будівництва Української держави і орієнтацію на УСРР, яку вважала за основу для "будування української державності". Співробітництво політичних діячів навколо "Впереду" з національно-демократичними, соціалістичними і комуністичними партіями не виходило за рамки окремих питань. Лише з 5 грудня 1927 р. Українська соціалістична група "Вперед" виступила як політична організація. Разом з Українською соціалістичною радикальною партією (УСРП) взяла участь у виборах до парламенту 1928 р. Відбудову УСДП остаточно завершив з'їзд 8-9 грудня 1928 р. у Львові - Український соціалістичний конгрес. Протокол засідання і резолюції з'їзду свідчать, що УСДП критично ставилася до комуністичного руху, суспільно-політичного устрою в УСРР, але водночас зберігала радянське ілюзії. УСДП, "не погоджуючися з централістичними зусиллями і

диктатом Москви", все ж підкреслила, що "український пролетаріат мусить стояти в обороні Радянської України, вважаючи, що її упадок погрожує поворотом до влади чорної реакції...". Партія допускала співпрацю на ґрунті спільних загальнонаціональних завдань в українському політичному таборі. Вона виступила за взаємини з іншими соціалістичними партіями і закликала до об'єднання міжнародного пролетаріату - II і III Інтернаціоналу. До керівництва нової УСДП увійшли, переважно, провідники партії до 1923 р., відомі адвокати (голова - Л.Ганкевич (1928-1937), В.Старосольський (жовтень 1937-1939)). УСДП відновила діяльність у лівоцентристському спектрі національно-державницького табору, намагалася поєднати національну ідею і марксизм, гармонізувати національне й соціальне.

Ідейно-організаційна відбудова УСДП була завершена в період загострення українсько-польських взаємин, наступу більшовицького режиму в УСРР. Суспільно-політичне життя в Західній Україні у 30-і рр. характеризувалось двома суперечливими тенденціями, що проявилися, з одного боку, в процесі розмежування сил, а з іншого - в періодичних спробах їх консолідації. "Пацифікація", парламентські вибори 1930 р. створили ґрунт для порозуміння основних українських партій - Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), УСРП і УСДП, яке, однак, мало цільовий і тимчасовий характер. Відцентрові тенденції на початку 30-х років привели до зростання контрверзи серед різних груп українського політичного табору.

У цей час УСДП поширила організаційну діяльність. Регіоном впливу УСДП на маси традиційно залишився нафтовий басейн. Заходи УСДП в напрямку згуртування українського профспілкового робітничого руху завершилися поразкою. Нарада ЦК УСДП з Центральною Комісією Класових професійних спілок (КПС) від 29 квітня 1929 р. підписала умови вступу робітників-українців до КПС. Однак засідання Українського професійного конгресу 1 листопада 1929 р. були зірвані прокомуністичними елементами і поліцією.

Просвітницька робота УСДП поєднувала розвиток національної самосвідомості робітництва з пропагандою соціалістичних ідей, заперечувала співпрацю з несоціалістичними товариствами.

Ідеологічний догматизм, промарксистське доктринерство загострили взаємини УСДП з іншими українськими партіями. УСДП різко виступала проти правої та ліворадикальної частини політичного спектру, виявила тенденцію до взаємодії з ППС, особливо в профспілковому русі. Представники УСДП і ППС на найвищому рівні

вперше зібралися на конференції 29 січня 1933 р. у Львові. Конференція ухвалила рішення про взаємодію обох партій у боротьбі проти націоналізму, фашизму і комунізму, водночас зафіксувала розбіжності між ними в національному питанні.

Погром українства в УСРР викликав згуртування сил у національно-державницькому таборі Західної України та діаспори. Кінець політики українізації остаточно розвіяв радянофільські ілюзії УСДП. VII партійний конгрес УСДП 4 березня 1934 р. у Львові підтримав лінію на зближення УСДП з українськими соціалістичними партіями та консолідацію національно-демократичних сил. Ухвала конгресу про вступ УСДП до Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу вказала на підтримку міжнародного соціалістичного руху. Однак "нормалізація" перекреслила проведення Всеукраїнського Національного Конгресу (ВНК).

Справа ВНК наприкінці першої половини 30-х років охопила спектр крайових і емігрантських соціалістичних партій. З'їзд УСРП, УСДП, УСДРП й УПСР 29-30 грудня 1934 р. вперше у міжвоєнний період висловив ідею Українського соціалістичного блоку, котра, однак, не мала якогось організаційного оформлення.

Польсько-українська угода 1935 р. викликала гостре заперечення українських партій від ОУН до КПЗУ, а також опозиції в самому УНДО. УСДП засудила політику "нормалізації", вважаючи, що вона не виражала інтересів "цілого українського народу, а тільки цих двох буржуазно-клерикальних партій: УНДО й УНО еп. Хомишина". Разом з тим, УСДП виразно відмежувалася від комуністичного табору. УСДП розгорнула боротьбу проти посилення загрози фашизму і комунізму на міжнародній арені. Партія бойкотувала вибори до парламенту 1935 і 1938 рр., послідовно виступала проти політики польського уряду в національному і соціальному питанні. Внаслідок поглиблення протистояння в українському політичному таборі УСДП почала тісніше взаємодіяти з ППС. Вимогу національно-територіальної автономії на етнографічних українських землях у Польщі, котру підтримали польські соціалісти, УСДП висувала, як правило, на спільному з ППС святкуванні 1 травня в 1936-1938 рр.

VIII конгрес УСДП 17 березня 1937 р. у Львові бачив розв'язання соціальних суперечностей шляхом розвитку українського соціалістичного руху. Політична резолюція конгресу закликала "до боротьби з диктатурою, фашизмом і реакцією", звернула особливу увагу

на виступ "проти московської націоналістичної диктатури" та "нищення всіх проявів українського національного життя в УСРР".

Під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, зокрема змін у міжнародному становищі (активізація нацистської Німеччини, поява Карпатської України та ін.), УСДП знову бере участь у спробі консолідації національно-державницьких сил Західної України в передвоєнний період.

Суспільно-політичні процеси в 1930-х рр. значно зменшили вплив УСДП на маси. Набув поширення інтегральний націоналізм, зміцніли позиції клерикальних партій, а загалом чітко простежується посилення правої частини в українському політичному спектрі. Наростання авторитаризму в різних формах, властиве для всієї Європи, підривало національно-демократичні сили, суперечило здійсненню політичного ідеалу УСДП - побудови соціалістичної, самостійної і соборної України. Посилюється занепад профспілкової і культурно-освітньої діяльності УСДП. Місцеві осередки УСДП практично діяли лише у Львівському і Станіславському воєводствах. На певну активізацію УСДП вплинули державотворчі процеси на Закарпатті. Діяльність УСДП зупинила у вересні 1939 р. Друга світова війна.

У висновках узагальнено результати дослідження, визначено основні етапи і форми діяльності УСДП. Загалом УСДП як партія українського робітництва, незважаючи на організаційну слабкість, марксистський догматизм і мінливість ідейно-політичних концепцій, відіграла помітну роль у відродженні державності в роки української революції, сприяла піднесенню національної свідомості робітничих мас, їх організації на політичну боротьбу проти польського окупаційного режиму.

Основні результати дослідження викладені в таких публікаціях автора:

1. Українська соціал-демократична партія (1928-1939 рр.).- Івано-Франківськ, 1995.- 67 с.

2. VI з'їзд - рубіжна подія в діяльності УСДП // Політологічний вісник. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції "Політична думка в Україні: минуле і сучасність". К., 1-4 лютого 1993 р. Ч.2.- К., 1993.- С.164-174.

3. Політика УСДП і ЗУНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки 1-3 листопада 1993 р. Матеріали.- Івано-Франківськ, 1993.- С.56-58.

Raikivsky I. Ya. The Ukrainian social-democratic party in 1918-1939.

The thesis for conferring a scientific degree of candidate of historical sciences, speciality 07.00.01 - History of Ukraine. Ivan Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 1996.

The thesis is devoted to the research of the Ukrainian social-democratic party (USDP) activity in the inter-war period. The work contains the USDP place & role in the Ukrainian revolution & political structure of the West Ukraine national-democratic camp in the period of Polish rule. The research also shows the USDP main forms of work, the inner party life, its connections with others social organizations.

Райковский И.Я. Украинская социал-демократическая партия /1918-1939 гг./

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - История Украины. Институт украиноведения им. И.Крип'якевича Национальной Академии Наук Украины, Львов, 1996.

Защищается рукопись диссертации, которая содержит исследование деятельности Украинской социал-демократической партии (УСДП) в межвоенный период. В работе анализируется место и роль УСДП в украинской революции и политической структуре национально-демократического лагеря Западной Украины под властью Польши, раскрываются основные формы ее работы, внутрипартийная жизнь, связи с другими общественными организациями.

Ключові слова: УСДП, партія, Західна Україна, національно-державницькі сили, соціал-демократичний рух.

І. Я. Райковський

Здано до набору 05.03.96. Підписано до друку 25.03.96
Папір офсетний №1. Друк RISOGRAF-4900.
Тираж 100. Зам. 15.

Віддруковано в друкарні видавництва "Глай"
284000, м.Івано-Франківськ, вул.Мевченка, 57